

DOI: 10.18372/2415-8151.16.14336

УДК 70.012:[739:2-526.65(045)]

Ус Вікторія Феліксівна ¹

К.Т.Н.,

Національний авіаційний університет, Україна

E-mail: Yc0869@gmail.com

СКУЛЬПТУРА У ПРАВОСЛАВНИХ НАДГРОБКАХ

Анотація: Проаналізовано зразки мистецтва художньої пластики, а саме скульптури, сакральних пам'ятоків Лук'янівського меморіального заповідника, багато з яких перебуває в залишковому стані. Здійснено аналіз і опис зразків. Розглянуто їхні стильові, композиційні та семантичні риси, скульптури з металу. Підтверджено, що художньо-декоративні і конструктивні форми надгробків з скульптурними завершеннями являють собою унікальні зразки української сакральної культури. Підкреслено спільність їх композиційних і технологічних якостей з статуарними виробами, що оздоблювали садово-паркові композиції, інтер'єри, фасади міських будівель. Акцентовано увагу на особливості розвитку православних надгробних пам'ятників зазначеного періоду. Побіжно висвітлено еволюційні зміни у розвитку сакрального мистецтва, зокрема конструктивних, технологічних та художніх уподобань даного періоду під впливом чинників національних тенденцій.

Ключові слова: скульптура, малі архітектурні форми, надгробок, сакральна меморіальна пластика, композиційні особливості, стильові риси.

Постановка проблеми. Процес розвитку української сакрально-меморіальної культури тісно пов'язаний з основними історичними етапами становлення вітчизняного пластичного мистецтва. Скульптура як жанр образотворчого мистецтва могла мати розвиток виключно у великих економічно і культурно розвинених містах. Пам'ятники вітчизняних некрополів на сьогодні є досить багатим, проте маловивченим дослідницьким матеріалом. Зважаючи на це, сучасні українські вчені

¹ © Ус В.Ф.

докладають зусилля для вивчення й збереження цього унікального культурного фонду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Одним з перших дослідників меморіальної скульптури був М. Врангель, який охарактеризував відповідні зразки у п'ятому томі «Історії російського мистецтва» [7]. До вивчення цієї теми, у різні часи, долучалися також Г. Нетунахіна, Ю. Ходорковський, Л. Хом'як, Г. Шкода та інші вчені [3;4;6]

Висвітлюючи питання витоків вітчизняної меморіальної пластики, не можна обійти увагою Личаківський цвинтар м. Львова, що існує з 1786 року, на території якого збереглося багато пам'ятників того часу. В історичних матеріалах цвинтаря є відомості, що заможні городяни не шкодували грошей для створення надмогильних пам'ятників, каплиць і гробівців, запрошуючи скульпторів зі світовими іменами – Гартмана Вітвера, Пауля Ойтельє, Антона Шімзера, а також А. Коверка, С. Литвиненка та інших. Вони створили сакральні пам'ятки різних стилів, що домінували у європейському мистецтві того часу [6]. Наприклад, скульптурними творами Г. Вітвера прикрашена найдавніша каплиця Дунін-Борковських. Донині збереглись на Личаківському цвинтарі й по Україні близько 20 скульптур видатного митця А. Шімзера, який вирізнявся своїми багатофігурними, щедро декорованими композиціями.

Мета. Полягає у дослідженні художніх, історичних особливостей скульптурних завершень православних надгробків.

Основна частина. Процес розвитку української сакральної-меморіальної культури тісно пов'язаний з основними історичними етапами становлення вітчизняного пластичного мистецтва. Скульптура як жанр образотворчого мистецтва могла мати розвиток виключно у великих економічно і культурно розвинених містах. Такими в Україні наприкінці XIX – початку XX століття були Київ і Львів. Тому й розвиток надмогильних форм скульптурної пластики активно відбувався на теренах некрополів цих міст.

Тогочасне сусідство з європейськими країнами, з одного боку, і перебування України в складі Російської імперії, з другого, не

могло не відбитися на стані пластичного мистецтва. Отож, розглядати процеси розвитку скульптури як професійної сакрально-меморіальної творчості потрібно з урахуванням вищезгаданих реалій. Однак не можна й нехтувати впливом національних традицій майстрів народного мистецтва.

Характерними рисами скульптури ренесансної доби є об'ємність, рельєфність, тісний зв'язок із культовою архітектурою і домінування у сюжетах рослинної орнаментики. Витвори цього історичного періоду прикрашають також світські палацові споруди, замки, будинки міщан та інші. Цікавим є той факт, що розвиток скульптури й активне входження останньої в усі ланки суспільного життя набуло поширення на тих територіях України, де особливо помітним стало зростання національних, патріотичних ідей. Трохи згодом цей патріотичний рух спостерігається і в інших областях країни, зокрема у Києві [2; 4].

Зауважимо, що монументальна пластика розвивалася у неподільному зв'язку з архітектурно-монументальним будівництвом. Створювалася значна кількість скульптурних об'єктів досить високого художнього рівня, розквітало мистецтво ансамблевого містобудування, а скульптурні завершення використовувалися з метою декорування та оздоблення не лише будівель, а й у пам'ятниках меморіального змісту. При цьому перевагу здобували фігуративно-орнаментальні композиції, зокрема сюжетно-рельєфні вставки, фігуративні сцени, які розміщувались у нішах каплиць, на фасадній площині надмогильних пам'ятників тощо.

Незважаючи на участь у створенні скульптурних форм високопрофесійних майстрів, українські зразки сакрального призначення, на наше переконання, є близькими до традицій народного мистецтва. Власне підтверджується думка вчених, що виконавцями більшості авторських проектів були звичайні народні майстри. Водночас дослідники С. Гелей, Н. Горбач, Л. Хмельницька та інші наполягають на існуванні у вітчизняних скульптурних завершеннях відомих, поширених у світовій практиці мотивів, зокрема «мотиву скорботної постаті» [7].

Загалом ж вітчизняні пам'ятники із скульптурними завершеннями вирізнялися розмаїттям орнаментики та знаково-символічної геральдики. Серед переконливих прикладів одним з ранніх є надгробок Костянтина Острозького, що являв собою зображення фігури князя у горизонтальному положенні, у сталевих латах та позолоченій короні. Цей надгробок з білого мармуру, виконаний Себастьяном Чешеком, був встановлений в Успенському соборі Києво-Печерської лаври [5].

Підкреслюючи винятково важливу роль надмогильних пам'ятників у розвитку російського мистецтва XVIII – першої половини XIX ст., можна відзначити високий художній рівень меморії цього періоду, яка за допомогою скульптури, архітектури, металевого декору та епітафії сприяла створенню унікальних шедеврів пластичного мистецтва. З першої половини XIX ст. у меморіальній пластиці поступово зникає офіційність та надмірна піднесеність. З'являються риси образного втілення простоти, невимушеності й релігійності.

Як основний матеріал для скульптури зазвичай використовувались граніт і мармур, що відповідали основним вимогам об'ємної, цілісної композиції, притаманної ампірному стилю. З погляду пошуків форми переважали геометричність, певна абстрактність і вертикальна орієнтованість скульптурних композицій.

Популярними були образи янголів як символів небесного, чистого й довершеного світу, тому часто цю символіку можна зустріти на могилах юних небіжчиків. Образи скульптур, присвячених літнім людям, втілюють у своїх формах ідею тяжкого життя й страждань у цьому світі і звільнення від останніх шляхом переходу до прекрасного неземного світу [4].

праці яких висвітлювали історико-культурологічні особливості розвитку стилів меморіальної скульптури, вплив світоглядних тенденцій різних епох на змістову та художньо-композиційну складову скульптурних завершень меморіальних пам'ятників, роль релігійної складової у їх побудові тощо.

Пам'ятники вітчизняних некрополів на сьогодні є досить багатим, проте маловивченим дослідницьким матеріалом. Зважаючи на це, сучасні українські вчені докладають зусилля для вивчення й збереження цього унікального культурного фонду. Так, досліджуючи православні поховання в Україні, зокрема на київському міському Лук'янівському кладовищі періоду кінця XIX – першої третини XX ст., мистецтвознавці визначають основні типи форм та композиційні вирішення, втілені майстрами у численних пам'ятниках сакрального мистецтва.

На думку більшості дослідників, переважають такі види пам'ятників, як хрести та обеліски. І перші, і другі мають характерні тогочасні конструктивні, технологічні й композиційні вирішення. Назвемо найбільш вживані прийоми, форми та мотиви. Отже, кількісно переважають кам'яні трилісти та лапчасті хрести.

Обеліски ж діляться на прості (вертикально розташовані кам'яні плити) та складні, що містять рельєфні зображення лапчастого хреста [6;7]. Скульптурні надгробні пам'ятники містять переважно сюжети й зображення мирного, релігійного характеру, серед численних пластичних аксесуарів та елементів оздоблення можна побачити янголів та херувимів, сакральну та геральдичну символіку [3;5].

Висновки. Підводячи підсумки, які базуються на результатах наших наукових розвідок, наголошуємо, що меморіальна скульптура завжди виконувала важливі інформаційно-комунікативні, естетичні, соціальні, виховні та історико-культурологічні функції, основні характеристики яких істотно змінювалися залежно від реальних обставин тієї чи іншої історичної доби. Стильова еволюція меморіальної пластики від класицизму до початку конструктивізму, використання майстрами різних часів різноманітних будівельних матеріалів, технологічних прийомів, інструментарію, композиційних засобів і закономірностей щодо втілення образно-емоційних змістів пам'ятників створили

унікальний скарб національної культури, який потребує подальшого ретельного вивчення.

Перспективи подальшого дослідження. Вважаємо, що перспективним напрямом вирішення проблеми подальшого вивчення вітчизняної сакральної меморіальної пластики є пошук шляхів синтезу історичного досвіду із сучасними стильовими, формотворчими й технологічними вирішеннями.

Література

1. Голан А. Миф и символ: Русслит, 1993. – 375с.
2. Горкавий С. Київ: фотоальбом: Мистецтво, 1999. – 112 с.
3. Енциклопедія некропознавства/автор-упорядник В. Жадько. – Київ, 2013. – 706 с.
4. Жіллет А. Нове мистецтво як світова естетика. *Кур'єр Юнеско*. 1990. Вип.10. С. 10.
5. Сіткарьова О. До питання про надмогильні плити некрополя Успенського собору Києво-Печерської лаври. *Мистецтвознавство України*. 2006. Вип. 6–7. С. 503–510.
6. Хмельницька Л. Ренесансна статуарна та рельєфна пластика: витоки та генеза становлення. *Переяславський літопис*. 2014. Вип. 5. С. 75–79.
7. Шилов Д. Матеріали к “Русскому провинциальному некрополю великого князя Николая Михайловича по украинским губерниям”. *Київська старовина: науковий історико-філологічний журнал*. Вересень-грудень 2009 р. Вип. 5–6 (339–340). С. 182–194.
8. Яковлев М.І. Композиція + геометрія. Київ: Каравела, 2007. 240 с.
9. Козак К.В. Дизайн особливості польських надгробків кладовищ XVII–XX ст. на теренах давньої Волині. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://designerkozak.jimdo.com>

References

1. Holan A. Myf y symbol: Russlyt, 1993. – 375s.
2. Horkavyi S. Kyiv: fotoalbom: Mystetstvo, 1999. – 112 s.
3. Entsyklopediia nekopoleznavstva/avtor-uporiadnyk V. Zhadko. – Kyiv, 2013. – 706 s.
4. Zhillet A. Nove mystetstvo yak svitova estetyka. Kurier Yunesko. 1990. Vyp.10. S. 10.

5. *Sitkarova O.* Do pytannia pro nadmohylni plyty nekropolia Uspenskoho soboru Kyievo-Pecherskoi lavry. Mystetstvoznavstvo Ukrainy. 2006. Vyp. 6–7. S. 503–510.

6. *Khmelnynska L.* Renesansna statuarna ta reliefna plastyka: vytoky ta geneza stanovlennia. Pereiaslavskiy litopys. 2014. Vyp. 5. S. 75–79.

7. *Shylov D.* Materyaly k “Russkomu provyntsyalnomu nekropoliu velykoho kniazia Nykolaia Mykhailovycha po ukraïnskym huberniyam”. Kyivska starovyna: naukovyi istoryko-filolohichnyi zhurnal. Veresenhruden 2009 r. Vyp. 5–6 (339–340). S. 182–194.

8. *Yakovliev M.I.* Kompozytsiia + heometriia. Kyiv: Karavela, 2007. 240 s.

9. *Kozak K.V.* Dyzain osoblyvosti polskykh nadhrobkiv kladovyshch KhVII–KhKh st. na terenakh davnoi Volyni. – [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://designerkozak.jimdo.com>

Аннотация.

Ус В.Ф. Скульптура в православных надгробиях. Проанализированы образцы искусства художественной пластики, а именно скульптуры, сакральных памятников Лукьяновского мемориального заповедника, многие из которых находятся в остаточном состоянии. Осуществлен анализ и описание образцов. Рассмотрены их стилевые композиционные и семантические особенности, скульптуры из металла. Подтверждено, что художественно-декоративные и конструктивные формы надгробий со скульптурными завершениями представляют собой уникальные образцы украинской сакральной культуры. Подчеркнуто общность их композиционных и технологических качеств с статуарной изделиями, украшали садово-парковые композиции, интерьеры, фасады городских зданий. Акцентировано внимание на особенности развития православных надгробных памятников указанного периода. Бегло освещены эволюционные изменения в развитии сакрального искусства, в частности конструктивных, технологических и художественных предпочтений данного периода под влиянием факторов национальных тенденций.

Ключевые слова: скульптура, малые архитектурные формы, надгробие, сакральная мемориальная пластика, композиционные особенности, стилевые черты.

Abstract.

Us V.F. Sculpture orthodox tombstones. The sculpture fund for the tombstones of the Kiev Necropolis, including the Lukianivsky Cemetery,

is a rich but poorly researched material today. Samples of art of plastic art, namely sculpture, sacred monuments of the Lukyanovsky Memorial Reserve, many of which are in residual condition, are analyzed. Samples were analyzed and described. Their stylistic, compositional and semantic features, and metal sculptures are considered. It is confirmed that artistic and decorative and constructive forms of tombstones with sculptural finishes are unique examples of Ukrainian sacral culture. Emphasis is placed on the commonality of their compositional and technological qualities with statuary products that decorate landscape compositions, interiors, facades of urban buildings. Attention is paid to the peculiarities of the development of Orthodox tombstones of the period. Evolutionary changes in the development of sacred art, in particular the constructive, technological and artistic preferences of the period under the influence of factors of national tendencies, are highlighted. Systematic study of the shaping foundations of national memorial plastic is impossible without the study of masonry, which is based on centuries-old traditions of using stone in the manufacture of tombstones, sculptural compositions, columns, obelisks, crosses, icons, various samples of fine plastics. The heyday of domestic production of memorial stone products is in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. A characteristic feature of the development of masonry at this time was the merger of folk figurative carvings and professional plastics, which defines additional components of the molding principles.

Keywords: sculpture, small architectural forms, gravestone, sacred memorial plastics, compositional features, style features.

*Стаття подана в редакцію 14.01.2020 р.
Стаття прийнята до друку 15.01. 2020р.*